

Johan van der Hoeven
(* 6 december 1932 – †29 april 2015)

Eind april stierf de VU-filosoof Johan van der Hoeven. Hij was tussen 1963 en 1998 verbonden aan wat eerst de Centrale Interfaculteit en vanaf 1987 der Faculteit der wijsbegeerte heette. Van der Hoeven was verbonden met de calvinistische wijsbegeerte, maar vormde daarvan geen geharnaste representant. Hij was evenmin een eenvoudige apologeet maar veeleer een zoekend en peilend filosoof met sterke belangstelling voor de wijsbegeerte van zijn tijd.

Wie het leven van Johan van der Hoeven overdenkt wordt allereerst getroffen door het opmerkelijke verloop van zijn studietijd. Van der Hoeven werd geboren in een eenvoudig gereformeerd gezin. Zijn vader was eerst magazijnchef bij een expeditiebedrijf en later bij een machinefabriek, zo leert de voortreffelijke biografische en intellectuele schets die Henk Woldring van hem gaf in *Een handvol filosofen. Geschiedenis van de filosofiebeoefening aan de Vrije Universiteit in Amsterdam van 1880 tot 2012*. Van der Hoeven werd in zijn jonge jaren gegrepen door het optreden van theoloog Klaas Schilder, de man die in de jaren dertig van de vorige eeuw nieuw elan bracht in de Gereformeerde Kerken in Nederland – al leidde dat elan tot spanningen en uiteindelijk tot een kerkscheuring tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van der Hoeven ging theologie studeren aan de Theologische Hogeschool aan de Broederweg in Kampen, maar zou al snel afstand voelen van de scholastische theologie van Schilder. En misschien paste Schilders polemische instelling, waarin het in theologie en leven om ‘alles of niets’ ging, ook helemaal niet bij het irenische karakter van Johan van der Hoeven.

Hoe dit ook zij, Van der Hoeven hield het na enige tijd voor gezien in Kampen en vertrok naar Leiden, waar hij filosofie ging studeren bij onder meer Ferdinand Sassen, die een professoraat combineerde met een priesterschap in het bisdom Limburg. De calvinist Van der Hoeven vond zijn eigenlijke leermeester in J.P.A. Mekkes, die als bijzonder hoogleraar calvinistische wijsbegeerte in het liberale Leiden doceerde. Mekkes behoorde tot de ‘tweede generatie’ vertegenwoordigers van de calvinistische wijsbegeerte, al was hij dan een leeftijdgenoot van de grondleggers H. Dooyeweerd en D.H. Th. Vollenhoven. Mekkes, zo vertelde Van der Hoeven in een interview, trof hem door ‘een unieke combinatie van diepzinnigheid, scherpzinnigheid en fijnzinnigheid’.

Voor al die fijnzinnigheid lijkt hem te hebben getroffen. S.U. Zuidema en K.J. Popma, eveneens ‘tweede generatie’ vertegenwoordigers van de calvinistische wijsbegeerte, waren bij al hun scherpzinnigheid hoekiger en polemischer. Bewoog Mekkes zich voornamelijk in het spoor van de rechtsfilosofie van Dooyeweerd, Van der Hoeven had dan weer met Zuidema gemeen dat hij grote belangstelling aan de dag legde voor ‘denkers van deze tijd’, om de invloedrijke trilogie aan te halen die door Zuidema in de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw werd uitgegeven. Zuidema wijdde maar liefst twee oraties aan het denken van fenomenoloog en existentialist Jean-Paul Sartre, wiens atheïsme hij te vuur en te zwaard bestreed in even geharnast als leesbaar proza.

Van der Hoeven kwam ook door Sartre aan het onderwerp van zijn eerste grote boek, zijn proefschrift *Kritische ondervraging van de fenomenologische rede* (1963). Sartre had in 1960 *Critique de la raison*

dialectique gepubliceerd, waarin hij zijn wending van het existentialisme naar het marxisme beschreef. De fenomenologie bleef zo, een halve eeuw na haar ontstaan, in beweging. Met een groot gebaar zette Van der Hoeven de fenomenologen Edmund Husserl, Max Scheler, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre en Maurice Merleau-Ponty bij elkaar en analyseerde de verschillen en overeenkomsten tussen de denkers.

Zeldzaam voor een proefschrift mag het heten dat Van der Hoeven het voorzag van een I. Hij was namelijk vast van plan een vervolg te schrijven. Sartre had in *Critique de la raison dialectique* de uitdagende stelling opgeworpen dat het marxisme de filosofie van zijn tijd was. Van der Hoeven was van plan de handschoen op te pakken, maar dan om er zijn diep gewortelde christelijke levensovertuiging tegenover te stellen. ‘Uitzicht is er naar onze overtuiging alleen bij een levend besef van de blijvende *roeping* die aan het filosoferen van Hóger Hand dan die van een (hoe dan ook) “praktische” Rede is *toegewezen*’ (cursivering Van der Hoeven).

Van dat plan kwam evenwel niets. Zijn proefschrift bleef onvoltooid. Maar wat een ‘onvollendete’... Menigeen zou voor het schrijven van een diepgaand proefschrift als het zijne tekenen. Terzijde kan worden opgemerkt dat Van der Hoeven hier iets gemeen had met zijn tegenpool Sartre, wiens oeuvre immers wemelde van onvoltooide werken.

Van der Hoeven heeft later eens opgemerkt dat werk van langere adem hem niet licht viel. In het woord vooraf van een bundel met de voor hem typerende titel *Peilingen. Korte exploraties in wijsgerig stroomgebied* (1979) schreef hij: ‘De schrijver voelt zich een van degenen die, onder de indruk van de overweldigende en zeer complexe problemen van onze tijd, niet meer toekomen aan een alomvattende beschouwing of bespreking, maar toch behoefte houden aan bezinning en aan actieve participatie in het brede proces van die bezinning’. Van der Hoeven was geen filosoof als Hegel, Marx of Dooyeweerd – mannen die een gedachtenstelsel ontwierpen en vervolgens een schare aanhangers kregen. Maar hij was ook geen apologet als Hendrik Jan van Eikema Hommes, die zich uitputte in de exegese van het werk van de door hem bewonderde Dooyeweerd.

Van der Hoeven bleef niet stilstaan bij de school waaruit naar voren kwam, al schreef hij een diepgravende beschouwing over *Philosophia Reformata*, het tijdschrift van de reformatorische wijsbegeerte, en schroomde hij bezinning op ‘Grondmotieven van de beschaving’ niet. De term grondmotieven maakte de goede verstaander nog eens duidelijk dat Van der Hoeven calvinistisch filosofeerde. Maar wel op zijn eigen manier en als gezegd met een open oog voor het denken van zijn tijd. Colleges filosofie voor studenten psychologie en pedagogiek verleidden hem tot het schrijven van een kritische uiteenzetting over de psycholoog B.F. Skinner, die hij een extreem mensbeeld verweet, waarin te weinig plaats zou zijn voor ‘echte bepaaldheid en echte vrijheid’ van de mens. En hij schreef over de oorsprong van het denken van Marx, waarbij het met zijn ‘worteltrekken’ opnieuw zijn schatplichtigheid aan de calvinistische denkwijze toonde.

Hoewel naar eigen zeggen geen man voor een groot werk, was dat al te bescheiden van de filosoof die van zijn leerlingen (Van der Hoeven was bij twaalf promoties eerste promotor) bij zijn afscheid in 1998 een bundel kreeg aangeboden onder de titel *Levensrecht en bescheiden*. Want enkele jaren voor zijn afscheid verraste Van der Hoeven met *De aantrekkingskracht van het midden. Historisch-kritische studie over een westerse denkwijze* (1994). Daaruit bleek nog eens de opmerkelijke constante in het werk van Van der Hoeven, die zich vanaf zijn proefschrift bezig hield met het denken in

tegenstellingen in de Westerse wereld. Een denken dat tegelijkertijd gericht was op totaliteit. De titel was dan ook geen brave stoplap waarbij 'de waarheid in het midden' ligt. Integendeel, waar het denken in tegenstellingen en in totaliteit elkaar raken, daar signaleerde Van der Hoeven spanning. En die spanning maakte het Westerse denken voor Van der Hoeven aantrekkelijk.

Daar moet nog iets aan worden toegevoegd. Van der Hoeven was een echte Bijbellezer. Daaruit bleek nog eens dat hij zijn vroege roeping predikant nooit verloochende. Hij raakte gaandeweg steeds meer onder de indruk van het Joodse karakter van de Bijbel. Lezing van Martin Buber verdiepte zijn 'Joodse' lezing van de Bijbel en deed hem ook Joodse denkers ontdekken. Buber was door Herman Dooyeweerd nog neerbuigend als 'existentialist' weggezet. Het mag tekenend heten voor de geestelijke zelfstandigheid van Van der Hoeven dat hij hier zijn eigen plan trok en Buber toch las.

Schrijver Harry Mulisch heeft eens opgemerkt dat Nederland vrijwel geen filosofen telt maar vooral 'filosofologen', mensen die de grote denkers uit het buitenland uitleggen en populariseren. Dat mag voor een groot deel waar zijn (al is Dooyeweerd een uitzondering op deze regel), als Johan van der Hoeven al als een filosofoloog mag worden getypeerd, dan toch als een filosofoloog met een zelfstandige geest die een fijnzinnig oeuvre heeft achtergelaten, waar een niet aflatende nieuwsgierigheid naar het denken van zijn tijd uit spreekt.

Wim Berkelaar

28 mei 2015